

Yazı müasir təhsildə problem kimi

Piralt Əliyev

Pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor. “Pedaqogika və psixologiya” kafedrası, Bakı Slavyan Universiteti. Azərbaycan.

E-mail: piralibexbud56@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0003-2420-1125>

XÜLASƏ

Ümumtəhsil müəssisələri təhsilalanların yazı bacarıqlarının formalaşdırılmasını aktual məsələ olaraq həmişə diqqət mərkəzində saxlayır. Yazılı və şifahi nitqin vəhdətdə aparılmasına baxmayaraq, məktəblilərin bu sahədə bacarıqları günü-gündən zəifləyir. Müəllimlər şagirdlərin yazı bacarıqlarının bu cür geriləməsini bir neçə səbəblə əlaqələndirirlər. Xüsusilə kompüter və mobil telefonlardan geniş istifadə buna aid edilən əsas səbəblərdəndir. Bu sahədə yaranmış nöqsanları aradan qaldırmaq və Vətən müharibəsində qazanılmış qələbəni yazılı şəkildə tarixiləşdirmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Təhsil nazirinin 2021-ci il 24 sentyabr tarixli F-455 nömrəli əmrinə əsasən ümumtəhsil məktəblərinin şagirdləri arasında “Zəfər yolu” inşa müsabiqəsinin keçirilməsi nəzərdə tutuldu. Məqalədə müsabiqənin keçirilmə məqsədindən söz açılmış, inşaların qiymətləndirilmə meyarları və nəticələr təqdim edilmiş, həmçinin məktəbli yazısının əhəmiyyəti, ədəbiyyat dərslərində yazıya verilən tələblər və şagirdlərin yazı bacarıqlarının formalaşdırılması yollarından bəhs olunmuşdur.

AÇAR SÖZLƏR

yazı işi, yazılı və şifahi nitq, yazı bacarıqları, zəfər, yazının strukturu

MƏQALƏ TARİXÇƏSİ

göndərib: 24.10.2022

qəbul edilib: 09.12.2022

MƏQALƏNİ ÇAPA MƏSLƏHƏT BİLƏN

Filologiya elmləri doktoru,
professor İsmayıl Kazımov.

METHODS

Writing as a problem in modern education

Pirali Aliyev

Doctor of Sciences in Pedagogy, professor. Department of Economics and Management of Education. Institute of Education of the Republic of Azerbaijan. Azerbaijan.

E-mail: piralibexbud56@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0003-2420-1125>

ABSTRACT

General education institutions always focus on the formation of students' writing skills as an actual issue. From the first to the eleventh grade, students are writing different writing samples in one form or another every day. Despite being carried out in the unity of written and oral speech, schoolchildren's skills in this field are weakening daily. Teachers attribute declining students writing skills due to several reasons. Especially the widespread use of computers and mobile phones is one of the main reasons attributed to this. According to the order of the Minister of Education of the Republic of Azerbaijan No. F-455 dated September 24, 2021, in order to eliminate the shortcomings in this field and to chronicle the victory won in the Civil War in writing, it was planned to hold a "The way of victory" essay competition among students of secondary schools. In the article the purpose of the competition was discussed, the evaluation criteria and results of the essays were presented, as well as the importance of student writing, requirements for writing in literature classes, and ways of forming students' writing skills.

KEYWORDS

writing work, written and oral speech, writing skills, victory, structure of writing

ARTICLE HISTORY

Received: 24.10.2022

Accepted: 09.12.2022

Giriş / Introduction

Təhsilalanların yazı bacarıqlarının formalaşdırılması aktual məsələ olaraq hər zaman ümumtəhsil müəssisələri tərəfindən diqqət mərkəzində saxlanılır. Azərbaycan Respublikası Təhsil nazirinin 2021-ci il 24 sentyabr tarixli F-455 nömrəli əmrinə əsasən ümumtəhsil məktəblərinin şagirdləri arasında “Zəfər yolu” inşa müsabiqəsinin keçirilməsinin nəzərdə tutulması da bu istiqamətdə atılan mühüm addımdır.

Müsabiqənin təşkil edilməsində əsas məqsəd Azərbaycan torpaqlarında – qoşunların təmas xəttində 2020-ci ilin sentyabrında ölkəmizə qarşı növbəti təxribata və hərbi təcavüzə cavab olaraq, uzun illər işğal altında qalmış torpaqlarımızın azad olunması, Ermənistanın sülhə məcbur edilməsi, köçkünlərin öz doğma torpaqlarına qayıtması və ədalətin bərpası üçün səfərbər və həmrəy olaraq Vətən müharibəsində öz tarixi qələbəsini qazanması ilə bağlı idi. Ölkənin işğal altında olan ərazilərinin azad edilməsində ordumuzun və dövlətimizin əldə etdiyi nailiyyətlərin təşviq edilməsi, Azərbaycan ordusunun tarixi qələbəsi barədə şagirdlərin məlumatlılıq səviyyəsinin artırılması, habelə, “Zəfər Günü”nün ölkənin təhsil müəssisələrində yüksək səviyyədə qeyd olunmasını təmin etmək məqsədilə: Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, Heydər Əliyev Fondu və Qarabağ Dirçəliş Fondunun birgə təşkilatçılığı ilə ümumi təhsil müəssisələrinin VIII-XI sinif şagirdləri arasında “Zəfər yolu” başlığı altında inşa müsabiqəsinin keçirilməsi; müsabiqənin rayon (şəhər) və ölkə üzrə olmaqla 2 mərhələdə təşkil olunması üçün əmr verildi. Rayon (şəhər) mərhələsinin yerlərdə, ölkə mərhələsinin isə Bakı şəhərində keçirilməsi nəzərdə tutuldu.

Yerli təhsil idarəetmə orqanları inşa müsabiqəsinin mütəşəkkil və yüksək səviyyədə keçirilməsini təmin etmək məqsədilə müvafiq işçi qrupu yaradaraq müsabiqənin rayon (şəhər) mərhələsinin qaliblərinin inşa yazılarını və onlar haqqında məlumatları (adı, soyadı, atasının adı, oxuduğu məktəb, sinif) Təhsil Nazirliyinə göndərdi.

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin 24.09.2021-ci il tarixli F-455 nömrəli əmrinə əlavə olaraq “Zəfər yolu” başlığı altında keçirilən müsabiqəyə aşağıdakı mövzular təklif edildi: “Qarabağ Azərbaycandır!”, “Əziz Şuşa, sən azadsan!”, “Ordumuzun Zəfər yürüşü”, “Dəmir yumruğu”un gücü”, “Müzəffər ordunun komandanı”, “Azərbaycan ordusunun dünya hərbi tarixində açdığı yeni səhifə”, “Zəfərə aparan 44 gün”, “Vətən müharibəsi beynəlxalq aləmdə”, “Şəhidlər ölməz, Vətən bölünməz”, “Dastana dönən qəhrəmanlar”, “Qızıl hərflərlə yazılan tarix – 8 Noyabr”, “Xarı bülbülün ətri gəlir”, “Havalanır Xanın səsi, Qarabağın şikəstəsi”,

“Cıdır düzündə qalanan tonqallar”, “Mədəniyyətimizin incisi Şuşa”, “Azad Vətəndə tikib-qurmaq vaxtıdır”. Yazının qiymətləndirilməsində: məzmunun mövzuya uyğunluğu, ideyanın dəstəklənməsi; Azərbaycan ədəbi dilinin orfoqrafik və durğu işarələrindən düzgün istifadə qaydalarına riayət edilməsi; yazının strukturu; funksional üslublardan düzgün istifadə, lüğət tərkibi, cümlələr arasında rabitəlilik və s. məsələlər nəzərə alındı.

Məktəbli yazısının əhəmiyyəti

Ümumtəhsil məktəb şagirdlərinin yazı bacarıqlarının formalaşdırılmasının əhəmiyyətindən bəhs edən prof. Ə.Qarabağlı qeyd edir: “Ədəbi yazıların köməyi ilə – sadə, bəsit, mürəkkəb sərbəst yazılar və müstəqil yaradıcı yazılar şagirdlərdə nəinki bu və ya digər mövzunu sərbəst olaraq ifadə etmək vərdişləri yaradır, habelə şagirdi bədii yaradıcılıq yoluna da sala bilər” [5, s.373], yaxud “Məktəbin qarşısında duran ən mühüm məsələ şagirdləri inşa yazmağa, yəni yazılı surətdə sərbəst fikir söyləməyə alışdırmaqdır” [5, s.278].

Bu məsələyə aydınlıq gətirən prof. C.Əhmədov yazır: “Təlim prosesində inşa yazıların böyük təcrübi əhəmiyyəti vardır. Bu yazılar şagirdlərin ana dili və ədəbiyyatdan qazandıqları bilik və bacarıqları müəyyən edir. Şagirdlərin qrammatik və ədəbi yazılarda qazandıqları bilik və vərdişlər inşa yazılar zamanı tamamlanır, möhkəmlənir” [2, s.407]. Öz bilik və bacarıqları sayəsində fikir və həyati müşahidələrini müstəqil yazan, orijinallığa meyil göstərən, bədii təsvir və ifadə vasitələrindən istifadə yolu ilə daha təsirli yazan şagirdlərin inşası isə bir-birindən seçilir və hər biri özünəməxsus keyfiyyət kəsb edir...” [7, s.193].

Professor A.C.Hacıyev yazının şagirdin inkişafında oynadığı rolu belə dəyərləndirir: “Yazı işləri şagirdlərin bacarıqlarının inkişafında, nitq vərdişlərinin təkmilləşdirilməsində aldığı biliklərin möhkəmləndirilməsində, ümumiyyətlə, onların mədəni səviyyəsinin yüksəldilməsində böyük rol oynayır. Ədəbi yazılar şagirdlərin təfəkkürünü inkişaf etdirir, emosional cəhətdən zənginləşdirir, onu müstəqilliyə alışdırır. Savadlı, rəvan, səlis yazmaq və danışmaq şəxsin mənəvi zənginliyini, bilik dairəsinin genişliyini göstərir” [3, s.230].

Dosent B.A.Həsənli Mətni, üslub, orfoqrafik, qrammatik baxımdan düzgün çatdırmaq bacarığının formalaşdırılmasını ədəbi yazıların qarşısında duran məqsəd olaraq qeyd edir [4, s.234-235].

Dosent R.M.Məmmədov yazır: “İnşa vasitəsilə şagirdlərin bədii təfəkkürünü inkişaf etdirmək üçün təfəkkür yaradıcılığının üç əsas mərhələsini müəyyənləşdirmək lazımdır: 1) problemi başa düşmək; 2) problemi həll etmək; 3) hökmün doğruluğunu təsdiq edən müəyyən nəticəyə gəlmək...” [6, s.157].

Professor Z.Y.Rezin redaktorluğu ilə hazırlanan dərslər vəsaitində məktəbli yazı janrlarının az sayda olduğu halda, onların gərəkliliyi əsaslandırılır və inşanın aparılması yolları üzərində dayanılır [18, s.302-328].

Ümumtəhsil məktəb şagirdlərinin yazılı nitqinin inkişafında yaş xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması, nitq inkişafı və ədəbi səviyyəsi, məktəblilərin ədəbiyyat fənni üzrə bilik və bacarıqlarını əhatə edən növ və janrlar üzrə məzmunun olması və kommunikativ tapşırıqların müəllimin bələdçiliyi ilə strukturlaşdırılması önə şəkilir [16, s.366].

“Yazı – fərqli bədii, publisistik və elmi üslubun istənilən janrında: ədəbi-tənqidi məqalə, rəy, esse, oçerk, gündəlik, xatirə, səyahət yazıla bilən ədəbi və ya publisistik mövzuda nəsrə ifadəsidir” [17, s.3-4].

Yazının əhəmiyyəti haqqında Azərbaycan və xarici ölkə alimlərinin tədqiqatları göstərir ki, bu məsələ keçmişdə olduğu kimi bu gün də öz aktuallığını qoruyub saxlayır.

Ədəbiyyat fənn proqramlarında (kurikulumunda) yazıya verilən tələblər

Ümumtəhsil məktəblərinin ədəbiyyat proqramlarında şagirdlərin rəhbərli nitqinin inkişafına hər zaman xüsusi önəm verilmişdir. Belə ki, inşa yazılarda şagirdlərin həyatı təcrübəsi ilə əlaqədar şifahi məlumatı (V sinifdə); təsvir xarakterli yazılı ifadəsi (VI sinifdə); şagirdlərin şəxsi təəssürat və müşahidələri ilə əlaqədar olaraq mövzular üzrə yazılı ifadəsi (VII sinifdə); ədəbi mövzularda, xüsusən qəhrəmanı xarakterizə edən mövzularda inşa yazmaq bacarığı və mövzular üzrə mühakimə xarakterli inşalar yazmağı irəli sürürlər (VIII sinifdə) [1, s.52-55].

Ümumi orta təhsil səviyyəsində (V-IX siniflər) şagirdlərin yazılı nitqində məzmunu uyğun üslub müəyyənləşdirməsi, söz ehtiyatından səmərəli istifadə edərək fikirlərini ardıcıl və məntiqi ifadə etməsi, ümumiləşdirmələr aparması; tam orta təhsil səviyyəsində isə (X-XI siniflər) şagirdlərin ayrı-ayrı mövzulara dair müvafiq üslublarda yaradıcı xarakterli yazılar təqdim etməsi göstərilmişdir.

Şagirdin müxtəlif səciyyəli yazılarda mövzuya münasibətini ardıcıl (V sinif) şərh etməsi, faktlarla əsaslandırması, başlıca fikri anladığını nümayiş etdirməsi (VI sinif); əsas problemi müəyyənləşdirməsi, əsaslandırılmış münasibət bildirməsi (VII sinif); müxtəlif səciyyəli yazılarda şəxsi təcrübə, təəssürlərə və əlavə məlumatlara əsaslanmaqla mövzuya və problemə münasibət bildirməsi (VIII sinif); müxtəlif səciyyəli yazılarda mövzuya, problemə, konfliktə fərqli mənbələrdən topladığı məlumatlara əsaslanmaqla münasibət bildirməsi; şəxsi müşahidə və əlavə məlumatlara əsaslanmaqla əsərin ideya-bədii xüsusiyyətlərinə münasibət bildirməsi (IX sinif); ədəbiyyat və mədəniyyət sahəsindəki nailiyyətlər barədə rəy, məruzə

hazırlaması (X sinif); müxtəlif ədəbi mövzularda referatlar, təqdimatlar hazırlaması, təsviri, mühakimə xarakterli mətnlər (inşa, esse, hekayə) yazması (XI sinif) qarşıya qoyulmuş əsas tələblərdəndir.

Şagirdlərin yazı bacarıqlarının formalaşdırılması yolları

Yazı – bəşəriyyətin min illər boyu istifadə etdiyi ən vacib və təsirli ünsiyyət vasitələrindən biridir. İnsanın özünü məqsədə uyğun ifadə etməsi, ünsiyyət qurması üçün təsirli bir üsuldur. Yazı yaranışı ilə bəşəriyyətə yeni bir ünsiyyət vasitəsi gətirmiş, onun sayəsində insanlar sivilizasiyaya mühüm töhfələr vermişdir. Bilik və mədəniyyətin ötürülməsinin asan, daha təsirli və qalıcı olması bu töhfələrdən ən əhəmiyyətlisidir.

Ö.Dəmirəl göstərir ki, duyğuların, düşüncələrin, xəyal və təəssüratların, bilinən, görünən, oxunan və təsəvvür edilənlərin kağız (yaxud, elektron vasitələr) üzərində dil vasitəsilə təsirli və gözəl əks olunmasına *yazı* deyilir. Hiss, düşüncə və faktları başqalarına yazılı şəkildə ifadə etmək “*yazılı ifadə*” adlanır. Yazı bacarığı yazmaqla öyrənilir. Yazı təhsili metodunun əsas prinsipi “çap etmək”dir [Demirel Ö. Ankara, 1999].

E.Özdəmir qeyd edir: “Yazılı ifadə şəxsi, peşə və ictimai aspektlər baxımından müəyyən bir məqsəd üçün zəruri olan ifadə formasıdır” [15, s.7].

Şagirdlərin fikirlərinin yazılı ifadəsi, şifahi nitqdən sonra gündəlik həyatda ən çox istifadə olunan bacarıq sahəsidir. Yazılı ifadənin əsas məqsədi oxucuya mövzu ilə bağlı müəyyən xəbəri (mesajı) çatdırmaq, ona məlumat verməklə əks əlaqə yaratmaqdır.

Yazı insanların özünüifadə vasitələrindən biridir. Daxili aləmi təlatümlə dolu olan insan dediklərini və ya deyə bilmədiklərini, hiss və fikirlərini ətrafı ilə bölüşmək istəyərkən yazmağa meyil edir. “Deyilənlər unudulur, yazı qalır” – fikri yazının vacibliyini düzgün şəkildə izah edir. İnsanlar min illik təcrübələrini, hiss və düşüncələrini yazı vasitəsilə ifadə edə bilmişlər [Baş B. Ankara, 2006].

Hiss və düşüncələri, fikir və xəyalları şifahi şəkildə ifadə etmək kifayət deyil. Dilin inkişafında yazı vacib amil hesab edilir. O, yalnız gündəlik həyatda deyil, həm də peşəkar biliklərin başqalarına ötürülməsi baxımından da zəruri əhəmiyyətə malikdir. Təkcə ədəbiyyatla məşğul olan insanlar deyil, başqa sahələrdə çalışanlar da yazı bacarıqlarına yiyələnmişdirlər. Alim öz ideya və kəşflərini məhz yazı vasitəsilə müəyyən edərək başqalarına ötürür. Bu baxımdan yazı hissləri, düşüncə və xəyalları müəyyən zaman və məkanla məhdudlaşmaqdan xilas edir.

Yazı aktı zamanı emosiyaların boğulması və idarə olunması vəziyyəti aradan qalxır. Yazmaq insanın öz duyğuları ilə baş-başa qalması üçün çox rahat və faydalı

bir üsuldür: müəyyən mənada insana müalicəvi təsir göstərir, ona psixoloji rahatlıq verir. Bu vəziyyəti insanın özü ilə tanışlığı da adlandırmaq olar.

B.Göğüş fransız yazıçısı Jean Ajalbertdən “Yazmaq öyrənilə bilən bir sənətdir; bu baxımdan müəllimi əvəz edə biləcək istedadlı yoxdur” sitatını nümunə gətirərək yazı ilə nitqi aşağıdakı kimi müqayisə edir:

1. Yazılı nitqdə səs, vurğu, üz, əl-qol və bədən hərəkətlərini ifadə etmək vasitələri yoxdur.
2. Natiq yazıçı kimi düşünür, nitqinə müqəddimə axtarır, fikirlərini nizamlı düzür, sözlərini seçir, lakin yazıda bunlar daha vacib olur, çünki yazı qalıcıdır.
3. Şifahi nitqdə bəzi səhvlər nəzərə çarpmır; dinləyici danışanın məqsədini qavramağa çalışdığı üçün sözlərə fikir vermir. Yazı oxucunun gözləri qarşısında olur; orada yerində olmayan söz və cümlələr dərhal diqqəti cəlb edir.
4. Yazı danışığıdan daha çox vaxt tələb edir.
5. Yazıda başlıq, giriş, fəsil, paraqraf və s. olur və məzmun buna uyğun qurulur [10, s.7-11].

Yazılı ifadə, yaxın və uzaq məkanda olanların hər cür hiss və düşüncələrini insanlara səmərəli şəkildə çatdırmağa imkan verir. Şifahi nitqdə bəzi qeyri-dəqiqliklərə göz yummaq olur, lakin yazıdakı səhvlər oxucunun gözləri qarşısında olduğundan diqqət cəlb edir. Bundan əlavə, yazıda səhvləri düzəltmək üçün şifahi nitqdən daha çox vaxt olur. Yazı insanları araşdırma aparmağa, nöqsan və səhvləri düzəltməyə yönəltdiyi üçün bilik əldə etməyə, zehni cəhətdən yetkinləşməyə, ardıcıl düşünmə vərdişi qazanmağa imkan verir [14, s.39-40].

Yazı düşüncənin məhsulu olduğu üçün daha diqqətli və nizamlı bir ifadə üsuludur. Belə ki, o, müəllif tərəfindən yoxlanılaraq korrektə olunduğu üçün mümkün qədər qrammatik səhvlərdən azad olur. Digər bacarıq sahələrində olduğu kimi, bu sahədə də söz və anlayışların birliyi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Çünki hər şeydən əvvəl düşünməyə imkan verən xammal – sözdür. İnsan sözlə düşünür, duyğu və düşüncələrini bu sözləri mənalı və ardıcılıqla əlaqələndirərək həm şifahi, həm də yazılı şəkildə ifadə edir. Fikrin inkişafı baxımından da yazı fəaliyyəti xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Ən təsirli düşünmə üsullarından biri yazmaqla düşünməkdir. Onun vasitəsilə düşüncənin dərinliyi və effektivliyi təmin edilir.

Ədəbiyyatın tədrisi prosesində şagirdlərin yazı bacarıqlarının inkişafı barədə deyə bilərik ki, tədqiqatçılar bu məsələni müxtəlif cəhətdən izah edirlər. Mübahisəli görünsə də, son vaxtlar “ədəbiyyat” sözünün yazılı fəaliyyətdən meydana gəlməsi göstərilir. Bununla belə, şübhəsiz ki, ədəbiyyat təkcə yazı fəaliyyəti ilə yaranan əsərlər toplusu deyil, həm də şifahi məhsulları özündə birləşdirən bir qoldur. Yazı

yolu ilə yaradılmış məhsul dil, üslub xüsusiyyətləri baxımından orijinallığa və təsirliliyə nail olarsa, ədəbiyyat sənətinə aid mətn kimi qəbul ediləcək. B.Moran bu mövzuda fikirlərini belə ifadə edir: “Əlyazmada təqdim olunan məhsulun ədəbi olub-olmaması müzakirə olunur. Halbuki ədəbiyyat yazı təhsili ilə yaradılır. Yazanda insan öz işinə səmimiyyət, orijinallıq, təxəyyül qatır. Eyni zamanda yazıçı hissələrinin və ya özünün mənəvi dəyərini ortaya qoyur. Yazıçı mütləq hansısa şəkildə özünü əsərində əks etdirir” [13, s.30].

Yazı vasitəsilə fikir dolğunlaşır, inkişaf edir və hər şeydən əvvəl orijinallığı təmin olunur, duyğuların ifadəsinə daha təsirli yol tapılır, bununla da ədəbiyyata gedən istiqamət müəyyənləşir. Ədəbiyyat üçün çox mühüm məfhum olan insanın özünəməxsus ifadə tərzini (üslubu) yazıçılarda daha qabarıq şəkildə özünü göstərir və ancaq yazı ilə qazanılan bir xüsusiyyət kimi diqqət çəkir. Nə olursa olsun, hər yazıda əsas məqsəd ədəbi əsər yaratmaq olmasa da, bunun üçün yazı məharətindən səmərəli istifadə etmək çox vacibdir. Yazı məharəti insana üslub xüsusiyyəti bəxş etməklə yanaşı, dilin incəliklərini öyrənməkdə, təsirli ifadə bacarığı yaratmaqda da mühüm rol oynayır. Bu, təbii ki, ədəbiyyatın əsas məqsədlərindən biridir.

Yazı sirlərin həlli, həyatın mahiyyətini qavramaq üçün çıxış yolu, dünyada nəyisə dəyişmək üsuludur. Yazmaq – həyatı kəşf etmək, başqalarının kainatını tanımağa çalışmaq deməkdir [Gündüz S. İstanbul, 2003].

Daxili aləmimizdə bəzən yaranan boşluğu doldurmaq, özümüzlə söhbət edərək tənhalığımızı bölüşmək, duman və buludların əhatəsində olan emosional dünyamızı gündəlik günəş kölgəsinə çevirmək üçün yazdıqlarımız bir həqiqətdir.

Yazının psixoloji, sosial, pedaqoji və dil inkişafı baxımından bir çox üstünlüklərini inkar etmək olmaz. Bilik əldə etməyin yollarından biri olan bu bacarıq sayəsində insan özünü rahat şəkildə ifadə edərək psixoloji problemlərindən qurtula və rahatlıq tapa bilər. Yazdıqca yetkinləşən ideyalar sayəsində həm də mühüm ictimai qazanc əldə etmək olar.

Ədəbiyyat fənninə aid digər bacarıqlar kimi, yazı bacarığı da ancaq təcrübə yolu ilə əldə oluna bilər.

Ədəbiyyatdan danışarkən, oxuyarkən hiss edə bilmədiyimiz mənə incəlikləri, ifadə xətaləri və üslub səhvləri yazıda nəzərə çarpır.

Materialı – dil, mövzusu – insan olan ədəbiyyat cəmiyyətin hər bir üzvünün sosial varlıq kimi öz hiss və düşüncələrini başqalarına daha təsirli şəkildə ötürməsi

baxımından son dərəcə əhəmiyyətlidir. Ədəbiyyat, digər tərəfdən, duyğu və düşüncənin yetkinləşməsidir.

Ədəbiyyat dedikdə, ağılımıza ən çox ədəbi dildən istifadə etməklə yaradılmış yazılı əsərlər toplusu gəlir. Xalqların tarixində şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri olsa da, onun mədəniyyətinin və tarixinin davamlılığına nümunə olan, nəsillərə böyük təsir göstərən məhz yazılı ədəbiyyatdır. Bütün bunlar yazılı ifadə və ya yazı bacarığı ilə ədəbiyyat arasında mühüm əlaqənin mövcud olduğunu göstərir.

İdeyaların, duyğuların, xəyalların müəyyən ardıcılıqla ifadə naxışlarına çevrilməsi kimi təyin oluna bilən kompozisiya birbaşa nəzərə alınmasa da, yaradıcılıq gücündən istifadə və orijinallığın təmin edilməsi nəticəsində ədəbi yaradıcılığa gedən yolda mühüm addımdır. Yazı, hərəkət gücünə görə bəzi yazarlar tərəfindən bir sənət kimi qələmə verilmiş və “yazı sənəti” termini ilə yazılı ədəbiyyat arasında hər zaman bir əlaqə olduğu izah edilməyə çalışılmışdır.

B.Moran ədəbiyyatda yazı ilə bəstəkarın əsərlərini öyrətmə aktı arasındakı fərqi diqqət çəkir və belə bir müqayisə aparır: “Bəstəkarın əsərlərinin tədrisi ədəbiyyat tədrisi deyil. Kompozisiya tam ədəbiyyat deyil. Ədəbiyyatın tədrisində ədəbi əsərin bədii dəyəri və keyfiyyəti vurğulansa da, əsas diqqət kompozisiyada təfəkkürün, düşüncə həyatının, ifadə qabiliyyətinin inkişafına yönəlib. Bəstəkarın əsərlərinin tədrisində şagirddən tələb olunan şeir, hekayə, roman və ya dram əsəri yazmaq deyil, problem və ya mövzu üzərində düşünüb, düşündüyünü yazmaqdır” [11, s.127].

Hiss və düşüncələri, xəyalları, dizaynları kağız üzərinə köçürmək heç də həmişə ədəbi əsər ərsəyə gətirmək demək olmasa da, ədəbi əsərin yaranmasında bu üsuldən istifadəni inkar etmək olmaz. Odur ki, şagird bədii əsər yaratmağın ən mühüm şərti olan yaradıcılıq xüsusiyyətlərinə malik olsa da, yazı bacarığı sayəsində əldə etməli olduğu dil biliyinə ehtiyac duyacaqdır. Hər ədib yazıçı kimi qəbul edilməsə də, lakin hər bir ədəbiyyatçının təsirli yazılı ifadə bacarığı olmalıdır.

Ədəbi əsərin materialı emosiya, təxəyyül və estetik həyəcana əsaslanan dildir.

Bu bir həqiqətdir ki, qıcıqlar vasitəsi ilə özünü zehində yerləşdirmək gücünə malik olan ədəbiyyat söz ehtiyatına əsaslanır. Ədəbi əsər dilin lüğəti üzərində qurulur. Burada dildə müxtəlif mənalı sözlərdən, atalar sözləri və deyimlərdən, münasibətə bağlı sözlər və stereotiplərdən istifadə etməklə bir tərəfdən dilin inkişafı və zənginləşməsi təmin edilir, digər tərəfdən isə nəsillər arasında mədəni ötürmə, sənət, estetika və zövqün vəhdəti əldə edilir. Dildəki hər bir sözün *mədəni dəyəri var*. Ona görə də bu sözlər, atalar sözləri və deyimlər əsasında həmin xalqın tarixi, sivilizasiyası və mədəniyyəti haqqında məlumat əldə edə bilərik.

Şair və yazıçılar çox vaxt dildəki sözlərə lüğəvi mənaları ilə yanaşı, onlara yeni və fərqli mənalar da aid edirlər. Bununla da dildəki sözlər mənə baxımından zənginləşir. Onlar təmsil etdikləri xalqın dilini bir sənətkar kimi işləyib gözəlləşdirirlər. Bir xalqın dilinin zənginliyini müəyyən etmək istəyənlər, şübhəsiz ki, o xalqın ədəbi əsərlərinə nəzər salmalıdırlar. Çünki bir xalqın dilinin işlənilib ən mükəmməl şəkildə təmsil olunduğu məhsullar *bədii mətnlərdir*.

Professor M.Kaplan yazır: “Ədəbiyyat dil üzərində qurulur. Şeirdə, hekayədə, romanda və ya dramda bizi həyəcanlandıran o dərin və ülvi hisslər, başımızda dünya yaradan xəyal və təsvirlər varlığını, təsirini sözə borcludur. Musiqidə səs, rəssamlıqda boya, memarlıqda daş hansı rola malikdirsə, söz də ədəbiyyatda həmin funksiyanı yerinə yetirir. Dil insanın və həyatın ən vacib hissəsidir. Sözlə həyat arasında çox incə damarlar və sinir şəbəkələri ilə toxunan əlaqələr var. Belə ki, dildə on minlərlə söz, söz birləşmələri və ifadələr var. Onların hər birinin xüsusiyyətləri fərqlidir. Onları yazıçıya heç bir dilçi öyrədə bilməz. Müəllif onları şəxsən yaşayaraq öyrənir. Ədəbiyyatda mövcud olan “şəxsi üslub” da bu təcrübənin nəticəsidir. Seçdiyi söz, qurduğu cümlə ədəbiyyat adamını ya yaşadır, ya da öldürür”.

Türk şairi Namiq Kamal məqalələrinin birində “*Ədəbiyyatsız millət lal kimidir*” yazırdı. Doğrudan da, ədəbiyyatı xalqların dili hesab etmək düzgün fikirdir. Fərdlər qarşısındakı insanlara duyğu və düşüncələrini dillə ifadə etdikləri kimi, ədəbiyyatlar da millət və insanlıq müstəvisində eyni vəzifəni yerinə yetirir. Lakin bu fikrə belə bir əlavə də etmək lazımdır: Ədəbiyyat hissləri, düşüncələri məişət dilindən qat-qat güclü, daha gözəl ifadə edir. Hansı dindar öz hisslərini Mövlana və Yunus Əmrədən daha gözəl və təsirli şəkildə ifadə edə bilər?” [12, s.161-162].

Cəmiyyəti təşkil edən fərdlər dünyaya öz dillərinin pəncərəsindən baxırlar. Dilin lüğət tərkibini təşkil edən sözlər xalqın qəlbi və düşüncəsi olaraq təcəssüm edilir. Çünki insan yalnız öz dilində düşünməklə milləti üçün dəyərli fikirlər yarada bilər. Başqa dillərin lüğətindən istifadə edilərək yaranan fikirlər milli fakturaya uyğun gəlməz və onun cəmiyyətə heç bir faydası olmaz.

Ədəbi əsərlərin söz ehtiyatı dilin zənginliyini üzə çıxarmaq baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bir millətin dilinin zənginliyi o millətin qüdrətli bədii əsərlər yaratması ilə müəyyən edilir. Bədii əsərlər müxtəlif sözləri yalnız ədəbi dildən deyil, həmçinin dialektlərdən də götürür. Bu zaman hətta jarqonlardan da istifadə edilir. Ona görə də dil bütün xüsusiyyətlərini və zənginliyini məhz yazı vasitəsilə meydana çıxarır. Elə bu səbəbdəndir ki, ədəbi əsərlər lüğət tərkibinə görə dilin ən zəngin məhsulları hesab edilir.

Tədqiqatçılar araşdırmalarında şagirdlərin yaxşı yazı yazmasına kömək edə biləcək “Yazının öyrədilməsinə təsir edən on bir təsirli element” müəyyən etmişlər. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir [8, s.211-212]:

1. İnşa mövzuları müəyyənləşdirmək, planlaşdırmaq, yazmaq və səhvləri düzəltmək strategiyalarını öyrətməyi nəzərdə tutur;
2. Şagirdlərə mətnləri sistemli və aydın şəkildə ümumiləşdirməyi öyrətməyi nəzərdə tutur;
3. Co-Writing, planlaşdırma, layihə hazırlama, təftiş və redaktəetmə kimi birgə fəaliyyətlərdə şagirdlərin öz kompozisiyalarını qurmaq üçün istifadə nəzərdə tutulur;
4. Xüsusi nəticə yazmaq üçün gözlənilən konkret məqsədləri nəzərdə tutur;
5. Lüğət ehtiyatı və kompüterdən yazı tapşırıqlarında struktur dəstək kimi istifadə edilməsini nəzərdə tutur;
6. Düzgün cümlə qurulma tələbi gözlənilməklə daha mürəkkəb cümlələr yazılmasını nəzərdə tutur;
7. Ön yazı şagirdin öz kompozisiyalarını qurarkən fikir yaratmağa və onu formalaşdırmağa çalışmasıdır;
8. Tədqiqatçılıq fəaliyyəti konkret yazı işində məzmun və təfəkkürün inkişafına kömək etmək məqsədilə qısa və dəqiq məlumat vermək üçün əsas yaradır;
9. Yazı metodu yazının imkanlarını genişləndirmək, fərdi öyrənmə və yazının transformasiyasını vurğulayan iş mühitində bəzi strukturlaşdırılmış yazı fəaliyyətlərini birlikdə nəzərdən keçirməkdir;
10. Nümunəvi iş şagirdlərə maraqlı kompozisiyanın daha fərqli nümunələrini oxumaq, təhlil etmək və işləmək imkanları yaratmaqdır;
11. Məzmunu öyrənmək üçün yazmaq materialların məzmununu öyrənmək üçün bir vasitə kimi istifadə etməkdir.

Nəticə / Conclusion

Ümumtəhsil məktəblərində şagirdlərin yazı bacarıqlarının formalaşması prosesini özündə əks etdirən bu metodika bir neçə mərhələdən ibarət olub, sonda yazının qiymətləndirilməsi ilə nəticələnir. Qiymətləndirmə isə şagirdin oxuduğunu anlaması, onun tərbiyəvi cəhətini, ideyasını dərk etməsi deməkdir. Lakin bu dərkətmənin özü də nisbidir.

“Zəfər yolu” müsabiqəsində şagirdlərin inşalarının qiymətləndirilməsində aşağıdakı meyarlar nəzərə alınmışdır: məzmunun mövzuya uyğunluğu, ideyanın dəstəklənməsi; Azərbaycan ədəbi dilinin orfoqrafik qaydalarına riayət edilməsi; yazının strukturu; funksional üslublardan düzgün istifadə, lüğət tərkibi, cümlələr arasında rabitəlilik, yaxud mövzunun mahiyyət etibarını ilə əhatə olunması; inşa yazı üçün maraqlı formanın seçilməsi; mövzu ilə bağlı müstəqil fikir və mülahizələrin əks olunması; mövzuya yaradıcı yanaşma, habelə təhlil, müqayisə, ümumiləşdirmə və nəticə çıxarma bacarıqlarının nümayiş etdirilməsi; fikirlərin əsaslandırılmış, aydın, ardıcıl və lakonik ifadə olunması; yazıda bədiiliyin təmin edilməsi.

Nəticəyənlü yazıda şagirdin yazı bacarıqları bir-biri ilə sıx bağlı olur. Burada əsas məqsəd şagirdin mətn yaratması və uyğun mövzu seçimi əsas sayılır; şagird inşa yazmaq üçün təklif olunan bir neçə mövzudan yalnız birini seçir; şagirdin mətn tərtib etməsi üçün lazımı bacarıqlara malik olması təmin edilir; yazı bacarıqları ilə koqnitiv bacarıqlar arasındakı əlaqə nəzərə alınmır; şagirdlərin səhvlərindən asılı olmayaraq fikirlərini sərbəst ifadə etmələri vacib amil hesab olunur. Qiymətləndirmə prosesində ən mühüm məsələ şagirdlərin mövzunu yaşayaraq qələmə almasıdır. Müsabiqənin nəticələri 100 ballıq şkala ilə ölçüldü. Qiymətləndirmə zamanı suallar 4 müxtəlif səviyyədə tərtib edilərək “2”, “3”, “4” və “5” olaraq müəyyənləşdirildi. Belə ki, 30 baladək “2”, 30 baldan 60-dək “3”, 60 baldan 80-dək “4”, 80 baldan 100-dək “5” qiymət verildi. Rayon (şəhər) turu iştirakçılarının ümumi sayı 3556 nəfər olmuş, bunlardan 106 şagirdin işi respublika turunda iştirak etmişdir.

Cədvəl. Nəticələr (%-lə)

Sınıf	İştirakçı Sayı	Qeyri-kafi	Kafi	Yaxşı	Əla	Müvəffəqiyyət	Keyfiyyət
VIII	23	4,37	21,73	56,52	17,39	95,64	73,91
IX	23	0,00	30,43	52,17	17,40	100	69,57
X	35	0,00	20,00	77,15	2,85	100	80,00
XI	25	0,00	24,00	64,00	12,00	100	76,00
Ümumi	106	0,95	23,58	64,15	11,32	99,05	75,47

İstifadə edilmiş ədəbiyyat / References

1. Azərbaycan dili və ədəbiyyat proqramı. (1961, 1968). Bakı, Azərtədrisnəşr.
2. Əhmədov C.M. (1991). Ədəbiyyatın tədrisi metodikası (Ali məktəblərin filologiya fakültələrinin tələbələri üçün dərslik). Bakı, Bakı Universitetinin nəşriyyatı.
3. Hacıyev A.C. (2003). Azərbaycan ədəbiyyatının tədrisi metodikası (Ali məktəblərin filologiya fakültələrinin tələbələri üçün vəsait). Bakı, Təhsil.
4. Həsənlı B.A. (2011). Ədəbiyyatın tədrisi metodikası (müzakirə mətnləri). Pedaqoji ali məktəblərin filologiya fakültələri üçün kredit təhsil sistemi üzrə dərs vəsaiti. Bakı, "Müəllim" nəşriyyatı.
5. Qarabağlı Ə.M. (1968). Azərbaycan ədəbiyyatının tədrisi metodikası (Ali məktəblər üçün dərslik). Bakı, Maarif.
6. Məmmədov R.M. (1975). Ədəbiyyat təlimində şagirdlərin bədii təfəkkürünün inkişaf etdirmək yolları. Bakı, Maarif.
7. Mikayılov Ş., Babayev A., Aslanov M., Mustafayev R. (1976). Orta məktəbdə ədəbiyyat tədrisi, II hissə. Bakı, Maarif.
8. Baş B. (2006). 1985-2005 illəri arasında çocuk edebiyatı sahəsində yazılmış tahkiyeli metinlerin söz varlığı üzerine bir araştırma. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

9. Demirel Ö. (1999). Türkçe programı ve öğretimi. Ankara, Kardeş Yayınları.
10. Göğüş B. (1990). Liselerimizde türk dili ve edebiyatı derslerinin amaçları. Ankara Üniversitesi, TÖMER Yay.
11. Gündüz S. (2003). Öykü ve roman yazma sanatı. İstanbul, Toroslu.
12. Kaplan M. (1975). Kültür ve dil. İstanbul, Dergah Yayınları.
13. Moran B. (1994). Edebiyat kuralları ve eleştiri. İstanbul, Cem Yayınları.
14. Özbay M. (2000). İlköğretim okulu öğrencilerinin yazılı anlatım becerileri (Alan Araştırması). Ankara, Bizim Büro Basımevi.
15. Özdemir E. (1987). İlkokul öğretmenleri için türkçe öğretim kılavuzu. İstanbul, İnkılap Kitabevi.
16. Богданова О.Ю., Леонов С.А., Ермов В.Ф. (2018). Теория и методика обучения литературе. Москва, Издательский центр «Академия».
17. Брандесов Р.Ф., Зверев Т.В., Качурин М.Г. и др. (1985). Методика преподавания литературы: учеб. для студентов пед.ин-тов по спец. № 2101; Под ред. З.Я. Рез. 2-е изд. дораб., М., Просвещение.
18. Калганова Т.А. (2017). Сочинение различных жанров в старших. М., Просвещение.
19. <https://edu.gov.az/az/esas-senedler/umumi-tehsil-muessiselerinin-sagirdleri-arasinda-zefer-yolu-insa-musabiqesinin-kecirilmesi-haqqinda-azerbaycan-respublikasi-tehsil-nazirinin-emri>